
ЛІТЕРАТУРА ПОДІЛЛЯ У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

УДК 821.161.2-342(477.43)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.261-266

Т. О. Джурбій

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

БАЙКАРСЬКІ ТРАДИЦІЇ ПОДІЛЛЯ: ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті простежено еволюцію байки на Поділлі: починаючи від «нової» української літератури до сучасного літературного процесу. Досліджено основні етапи розвитку вище окресленого жанру, охарактеризовано творчість провідних подільських письменників-байкарів.

Ключові слова: Поділля, байка, еволюція, українська література, традиція.

Байка належить до найдавніших видів ліро-епічної творчості. Досить часо серед розмаїття компаративістичних студій цей жанр інтерпретується як традиційний. Роль дрібних оповідних жанрів у культурному житті України з давнього часу і в перспективі розвитку української літератури була дуже істотною.

Жанр байки став об'єктом уваги багатьох учених (Л. Виготський, Л. Віндт, М. Гаспаров, В. Жуковський, Г.-Є. Лессінг, О. Потєбня, В. Федоров Б. Деркач, В. Косяченко, В. Крекотень, П. Хропко, Л. Безобразова та ін.), праці яких заклали основи літературознавчого студювання байкарства. Однак у сучасному літературознавстві немає системного та комплексного дослідження байки локального характеру; зокрема, до прикладу, на часі відсутні цілісні дослідження байкарської спадщини Поділля. Зустрічаємо епізодичні згадки та номінальні факти про подільське байкарство у працях М. Логвиненка, П. Сліпчука, І. Зуба, В. Мацька, В. Горбатюка, В. Прокопчука у контексті досліджень історії розвитку літературного процесу на території Поділля. Найоб'ємнішими та найчисельнішими на сучасному етапі є студії творчого доробку «патріарха» подільської байки – М. Годованця.

Зародження та формування вище окресленого літературного жанру на Поділлі припадає на ХІХ ст. і пов'язане з ім'ям Л. Глібова. У Чорному Острові, що на Хмельниччині, протягом декількох років жив фундатор української класичної байки. Тут він написав байки «Билина», «Вівчар», «Лящі», «Шпак», «Щука». З його ім'ям пов'язане остаточне утвердження в українському письменстві жанру реалістичної байки. І. Франко назвав Л. Глібова «найкращим українським байкописом», а його байки вважав «головним титулом заслуги цього талановитого поета» [2, с.56].

Сучасник Глібова – Степан Руданський (уродженець Поділля – с. Хомутинці, що на Вінниччині) написав 1856 року цикл творів під назвою – «Байки світовії в людських оповідках», де епічні цикли фігурують переважно під назвою «байки». Хоча за жанрово-стильовими особливостями ці твори не відповідають цілком внутрішній сутності байки; та це була спроба автора стилізувати подільські народні перекази, паремії під дидактично-алегоричний жанр. Також автор формує збірку «Байки світовії в співах», де опираючись на новаторський жанр співомовок, інтерпретує сюжети світової літератури, біблійні сюжети через призму алегоричного відображення дійсності. Віршовані твори всіх жанрів Руданський називав співомовками, вкладаючи в цей новотвір родове означення поезії.

Це розуміли Олена Пчілка, М. Комаров і А. Кримський, який писав, до речі: «Під терміном «співомовки» поет розумів не що, як просто «вірші» – чи «пісня», чи «байка», чи «приказка», чи «поема» – все то було в нього «співомовка» [3]. Франко тонко розбирався в питаннях поетики. Через недостатню обізнаність з матеріалом він звужив значення терміна «співомовка», надавши йому видового, а не родового значення. Правда, у 1961 році один із дослідників творчості Руданського П. Довгалюк зі всією рішучістю поставив питання про повернення термінові «співомовка» первісного значення. Він вважає «зовсім не науковим» «прив'язувати цей неологізм лише до сатиричних і гумористичних віршів».

«Адже ж і в семантиці цього слова нема нічого, що нагадувало б про сміх. Сам Руданський назвав свої гуморески приказками. А що пізніше назва «співомовки» прищепилася лише до гумористично-сатиричних творів Руданського, то це сталося не з його авторської волі, бо й лірику, і балади, і байки, і всі свої поезії він називав співомовками» [3].

З П. Довгалюком не можна не погодитись. Це підтверджується, врешті, рукописними збірками поета. У першій книзі «Співомовок козака Вінка Руданського», де «Вінок» означає «Степан», якраз і немає жодної з гуморесок, а назва «співомовки» залишається.

Байки-приказки Руданського – це здебільшого мініатюри. Коли ж розглядати в цілому, то вони складають цікаву панораму народного життя України XVIII і першої половини XIX ст.

Всі свої байки-приказки Руданський розподіляв на три групи: А. Приказки «На чужих», Б. Приказки «На своїх» і В. Приказки «На себе самих». Особливо багата гумором, народною мудрістю група В. Об'єктом гумористичного зображення тут стає український селянин, його побут, звичаї, риси національного характеру.

Цьому жанру Руданського властива ретельна художня спостережливість, відтворення динаміки ситуації, увага до різних характеротипів; має місце і авторське суб'єктивне ставлення до реальної дійсності.

У спадщині митця є декілька віршованих обробок народних казок про тварин, який він називає байками («Лев і Пролев», «Ворона і Лис», «Старий Вовк», «Вовк, Собака і Кіт»).

Інтенсивний етап розвитку байки на Поділлі (та, власне, й становлення оригінальної подільської байки) починається у XX ст. Дуже слушно з цього приводу висловився Сергій Воскресенко у своїй поетичній мініатюрі: «... Є молодці в нас й молодіці, / Але не кожен з них в цім ділі молодець: / Хоча живуть вони у Києві, в столиці, / Столиця ж байки на Україні – Кам'янець» [5, с. 14], окресливши цим самим стан розвитку байки в Україні, й на Поділлі зокрема. Виходячи з пошуків нових форм і розвитку традицій, що відбувалися на той час в усіх видах мистецтва, байка як жанр, нових оригінальних рис набуває у творчості М. Годованця, який став патріархом української байки, відтак, Поділля стало столицею української байки.

М. Годованець підносить байку на дещо вищий мистецький рівень. Вона стає «предметнішою», гострішою, «поетичнішою». На мовно-фразеологічному, зображальному рівнях його байка близька до докладно-оповідної байки Л. Глібова. У ній так само звучать дотепний народний жарт, прислів'я, приказка, окреслюється типовий, прикметний характер.

Байкар на першому етапі своєї творчості прагне органічно поєднати випробувані байкарські традиції (Крилова, Глібова) з новаторськими пошуками доби. Поряд із публіцистичними різновидами байки (фейлетонами, памфлетами), що нерідко виконували функції злободенної агітації, він дає також байки «класичного стилю» [1, с.5]. Серед них такі, як «Свиня», «Кручений Панич і Лозина», «Героним», «Віл», «Образливий Максим». Тематичні обрії, проблематика – загалом типові для тодішньої гумористики. У творах написаних у 20-30 рр., помітний інтерес байкаря до людської особистості, її душевної краси, до високої моралі. Здійснивши вдалий експеримент із засвоєнням Езопової байки, Годованець продовжив працю над його спадщиною і з часом видав книжку «Ріка мудрості. Байки за Езопом». У ранніх байках відчувається вплив народнопоетичних традицій та реалізму. Свою першу збірку автор назвав «Незможний Клим», яка була супроводжувана підзаголовком «Байкопоема», що було абсолютно новаторським для цього жанру. Це оригінальні твори, об'єднані спільними дійовими особами, без традиційних, характерних для цього жанру ознак – алегоричності, символічних персонажів та моралізаторських алегорій. Та така синкретична форма «не прижилася» в українській літературі. Часто письменник переходить від лірики до гострої сатири.

Другий період літературної діяльності (1954-1974 рр.) Микити Годованця був досить плідним і результативним. Байкар дуже багато і наполегливо працював, майже цілодобово виношував майбутні художні образи, ідеї. Протягом цього двадцятиліття М. Годованець створив 1400 творів, понад 300 з яких мають оригінальний характер. Популярними жанровими різновидами байки цього періоду були байка-памфлет, байка-приповідка, байка-жарт філософського, громадянського, морально-етичного та соціально-побутового змісту. Відточена рима, різностопність вірша, вдалі метафори, реалістичність фабули й образів – все це робить байку художньо виразною. Жива народна мова, різнобарвна образна палітра, влучні афоризми та прислів'я, динамічність сюжету, глибоке відчуття і показ українського колориту, гострий сарказм та дотепний гумор – найхарактерніші риси творчості байкаря. На даному етапі життя Годованець видав друком наступні збірки «Талановита Тріска», «Ріка мудрості», «Байки» (в трьох томах).

Автор значно збагатив українську подільську байку перекладами і переспівами сюжетів зарубіжних байкарів, представників даного жанру від античності до сучасності, починаючи від Езопа до Ігнація Крasicького. До унікального однотомника «Байки зарубіжних авторів у перекладах і переспівах Микити Годованця» ввійшли добірки з античної поезії (Езоп, Плутарх, Арістофан, Федр), з італійської (Леонардо да Вінчі), французької (Лафонтен, Флоріан, Лашамбоді), іспанської (Гріарте), німецької (Лессінг), польської мов (Крasicький).

Це нова грань поетичного пошуку М. Годованця – творче переосмислення багатой спадщини майже усіх видатних європейських байкарів. Творчо використовувши класичні сюжети, автор наповнив свої байки новим змістом, новими ідеями й мораллю. Він не просто заримовує класичні твори, а творить власну традицію, перегукуючись з першоджерелом. У цій творчій манері, у такому ставленні до класичної спадщини – глибока повага байкаря до безцінних здобутків світової літератури, показник його високої байкарської культури.

Свою життєву позицію поет окреслив у вірші, що має символічну назву – «Байкар»:

Друг зрадив? Горє б'є?
Не плач, У тебе є читач.
Покривдив критик дуже?
Забудеться, мій друже,
Погасне з часом кривди жар...
До негіді утратив осоружність?
Втекла відвага, віра, мужність?
Уже ти не байкар! [5, с.59].

Письменник плідно працює і як літературознавець, активно виступає зі статтями з питань сатири і жанрових особливостей байки. Микита Годованець у своїй праці «Слово про байку» один із перших, хто розкрив процес байкотворення «зсередини» [4, с.8]. У цій праці він коротко подає історію походження і розвитку байки (від Античності до часу, сучасного автору), її роль у сучасній літературі, зокрема українській. Основну увагу приділяє конкретним проблемам байкотворення: що і як повинен прагнути писати байкар, як набувати необхідних знань і майстерності. Мова у книзі йде про сміх і лірику байки, її тематику; про художню майстерність; про дієслово в байці; про її кінцівку та мораль. Засуджує письменник сліпе бездумне наслідування у творах на запозичені сюжети. Він закликає до пошуку активного, творчого, успіх якого нерідко полягає й у запереченні знахідок попередників.

Об'єкти своєї сатири Микита Годованець викривав добірим дотепним словом, у якому поєднувалися традиції народної сміхової культури та яскраві художні мовленнєві засоби.

Найпопулярніші збірки автора: «Незможний Клим» (1927), «Байки» (1957), «Осел на хаті» (1958), «Байки» (1960), «Ріка Мудрості. Байки за Езопом» (1964), «Веселий педант» (1965), «Байки зарубіжних байкарів у переспівах та перекладах М. Годованця» (1973).

У Кам'янці-Подільському народився ще один поет-байкар – Штефан Хмельницький. Він був близько знайомий із М. Годованцем, Іваном Сварником, літературознавцем Юхимом Альперіним, листувався з ними. Та, на жаль, для української літератури його творчість була втраченою. Через суспільно-історичні обставини у юному віці Ш. Хмельницький виїхав до Польщі й почав писати польською мовою, а його байки український читач може читати лише у перекладах. Українською мовою твори Хмельницького переклав Микита Годованець і включив їх до збірки «Байки і фразки» (Львів, 1973).

У ХХ-ХХІ ст. на Поділлі байкарські традиції продовжують І. Сварник, М. Тишук, В. Кравчук, Р. Боллох, А. Гарматюк, В. Нечитайло та ін. Кожне із цих поколінь, спираючись на традицію давно усталеної форми, привносить до неї елементи своїх індивідуально-естетичних уподобань. Школа М.П. Годованця – це уміння працювати над сюжетом, розвивати фабулу, відточувати афористичну кінцівку твору.

Василь Кравчук – лауреат премії імені М.П. Годованця, Степана Руданського. Особливістю стилю В. Кравчука була увага та повага до традицій, культури народу. Найвідоміші збірки – «Синьощвіт Горині», «Пам'ять коренів роду», «Гайок байок».

1962 року дебютував першою збіркою байок «На чисту воду» Іван Сварник. Його байки вирізнялися дотепністю, гостротою, сміливим викриттям людських та суспільних вад. Багато уваги у своїх творах письменник приділяв актуальним проблемам свого часу: екології, соціальної несправедливості, людських взаємин тощо. Байки Сварника увиразнені колоритними авторськими афоризмами. Відомі його збірки – «Персональний барліг», «Байки», «Заяча наука», «Співчутливий осел». Твори Сварника перекладалися російською, білоруською, польською, вірменською, болгарською, угорською мовами.

Байкарські традиції С. Руданського, Л. Глібова, М. Годованця на Поділлі продовжував А. Гарматюк. Свого часу письменник був удостоєний премій імені М. Годованця (за збірку «Веселі паралелі») та імені С. Руданського (за збірки «Дотепні думки житимуть віки» та «Гумор різних народів»). Твори Гарматюка ввійшли до антологій «Українська байка», «Українська співомовка» та перекладалися багатьма іноземними мовами. Особливістю його байки є утвердження націстворчих принципів, домінуюча роль рідної мови.

Оригінальною є байка ще одного подільського письменника-байкаря Р. Болюха. Лауреат премії імені Микити Годованця синкретизує традиційні форми байки з об'єктивним відтворенням реальної дійсності. У своїх творах порушує актуальні злободенні питання. Окремою темою його байки, яку часто порушував у творах, була проблема освіти та ролі вчителя в освітньому процесі («Карась»). Найпопулярніші збірки – «Персональні ляпаса», «Одсвіти», «Жертовний вогонь».

Подільський письменник Микола Тищук, переїхавши до Кам'янець-Подільського, мав честь особисто спілкуватися з майстром вищеокресленого жанру. Схвально відгукнувся Годованець про першу збірку байок М. Тищука «Цап із каблучкою». Друга збірка «Страви і приправи» продовжує розвивати ідеї автора. У передмові до цієї збірки Іван Сварник писав: «Якби не постійна увага, заохочення і систематична допомога видатного майстра сатири Микити Павловича Годованця, то хто зна, чи Микола Федорович (прим. авт. Тищук) займався б складним байкарським ремеслом. Школа М.П. Годованця – це, насамперед, вміння працювати над сюжетом, розвивати фабулу, відчувати афористичну кінцівку твору. І учень добре засвоїв науку свого вчителя». Дійсно, мораль творів Тищука диктована життям, що робить їх завжди актуальними та позачасовими. Часто використовувані традиційні теми та сюжети мають нове, онаціональнене та осучаснене трактування. Мова байки барвиста, дотепна; автор вміло використовує різноманітні художньо-стилістичні прийоми.

Сучасний поет-гуморист, байкар Віталій Нечитайло творчо розвиває традиції М. Годованця. У 1993 році письменник був удостоєний премії імені М. Годованця. Байки В. Нечитайла різноманітні за своєю тематикою («Залітний чиж», «Шовкові віжки», «Зимовий покіс»), автор різнобічно висвітлює у цих творах онтологічні проблеми людства. Засобами гумору і сатири автор викриває ніці моральні якості людей; моралізаторські сентенції, властиві цьому жанру, письменник часто синкретизує у сюжет байки.

Байкарська творчість продовжувачів традицій, учнів Годованця, менш відомих письменників-байкарів відіграє досить важливу роль у літературному процесі. У кращих зразках вона розвивалася під впливом народної творчості, досягнень світового байкарства, передової сатиричної літератури. Подільські байкарі, творчо використовуючи великий досвід своїх попередників, художньо узагальнювали життєву мудрість народу, наснажували свої твори виразним злободенним змістом, спрямовували їх на викриття потворних явищ тогочасної дійсності.

Список використаних джерел:

1. Альперін Ю.Й. Микита Годованець. Літературний портрет. Київ : Дніпро, 1973.
2. Бондар М. Леонід Глібов: негативи, позитиви, маски. *Слово і час*. 1997. №1.
3. Гаєвська Н.М. Поетика співомовок С. Руданського. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*. 1997. Вип. 5. С. 21-24.
4. Годованець М.П. Слово про байку. Роздуми у творчій лабораторії. Вінниця : Континент – Прим, 2003.
5. Літературна Хмельниччина ХХ століття : хрестоматія. Хмельницький, 2005. 608 с.

The article deals with the development of the fable in Podillya: from ancient Ukrainian literature to the modern literary process. The main stages of development of the above-mentioned genre are investigated, creativity of leading Podillya writers-fablers is described.

Fable belongs to the most ancient types of lyric and epic creativity. Quite often among the variety of comparative studies this genre is interpreted as traditional. The role of small narrative genres in the cultural life of Ukraine from a long time ago and in the prospect of the development of Ukrainian literature was very significant.

The genre of fables has become the object of attention of many scholars, whose works laid the foundations for literary study of falsehood. However, in modern literary studies, there is no systematic and comprehensive study of local character fables; for example, does not have a holistic study of the bay heritage of Podillya. We encounter episodic mentions and nominal facts about Podillya falsehood in the writings of M. Logvinenko, P. Slipchuk, I. Zub, V. Matsko, V. Gorbatyuk, V. Prokopchuk in the context of research on the history of the development of the literary process in Podillya. The most voluminous and most numerous at the present stage are studies of the creative work of the founder of the Podillya fable – M. Godovnets.

The bay creativity of the famous Podillya writers-fablers plays a very important role in the literary process. In the best samples, it developed under the influence of folk art, the achievements of world bias, advanced satirical literature. Fablers of Podillya, creatively using the great experience of their predecessors, artistically generalized the wisdom of the people, inspired their works with a distinctly topical content, directed them to expose the ugly phenomena of the time.

Key words: Podillya, fable, evolution, Ukrainian literature, tradition.

Отримано: 05.09.2018 р.

УДК 811.161.2:373.5.017.4:172.15

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.266-272

О. О. Добринчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВА ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ (на матеріалі казки подільського письменника Миколи Магери «Казка про хоробрих з найхоробріших»)

У статті розглядається питання патріотичного виховання школярів за допомогою казки подільського дитячого письменника Миколи Магери «Казка про Хоробрих з Найхоробріших». Проводиться аналіз жанру казки як найоптимальнішого для формування патріотичної особистості. Доведено, що авторська казка Миколи Магери структурно нагадує народну казку, що робить її ближчою та зрозумілішою для дітей. Основна увага приділяється лінгвістичному аналізу твору. У даному дослідженні засобами авторської мови розкривається зміст казки. Результати даного лінгвістичного аналізу у подальшому втілюється у методичних рекомендаціях щодо роботи над твором на уроках у загальноосвітніх школах. Доведено, що мова письменника може бути гарним засобом не лише патріотичного виховання, але й слугуватиме для розвитку та збагачення усного мовлення школярів.

Ключові слова: казка, патріотичне виховання, патріотична особистість, мова, епітет, порівняння, Микола Магера.

Початок XXI століття знаменується великою кількістю трагічних подій як у всьому світі, так і в Україні зокрема. Останні роки своєї незалежності даються нашій державі надзвичайно важко. Ми знаходимося на такому етапі розвитку, коли